

ΠΗΓΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο της πηγής και τις πληροφορίες του βιβλίου σας να εξηγήσετε με ποιο τρόπο αναπληρώνεται η απουσία συστήματος κρατικής μέριμνας (κοινωνικής πρόνοιας) στην προεπαναστατική Ελλάδα. **(όλο το κεφ.1)**

ΠΗΓΗ

Η οικογένεια, παρά το γεγονός ότι ο ρόλος της διέφερε από τόπο σε τόπο ανάλογα με τις συνήθειες, αποτελούσε όχι απλώς τη βασική κοινωνική μονάδα, αλλά και τη θεμελιώδη οικονομική και πολιτική μονάδα στη δομή της ελληνικής κοινωνίας. Η οικονομική και πολιτική δραστηριότητα ήταν οργανωμένη σε οικογενειακή βάση. Συνήθως ο σύζυγος διαχειριζόταν την προίκα της γυναίκας του, ενώ οι γιοί του, ακόμη και μετά την ενηλικίωσή τους, δεν μπορούσαν να προβάλλουν ατομικές απαιτήσεις για το διαχωρισμό της οικογενειακής περιουσίας πριν από το γάμο τους. Ο πρώτος ή ο τελευταίος γιός, ανάλογα με την περιοχή, ζούσε με τον πατέρα ως «διάδοχος» του. Μολονότι οι άλλοι γιοί, συχνά αλλά όχι πάντα, δημιουργούσαν τα δικά τους νοικοκυριά, ελάχιστα συμμετείχαν στον καθορισμό της έκτασης της γης που τους αναλογούσε. Η απόφαση αυτή ήταν μάλλον αποτέλεσμα περίπλοκων οικογενειακών διευθετήσεων, που τις κατεύθυνε ο πατριάρχης της οικογένειας.

.....
Όπως η οικογένεια καλλιεργούσε από κοινού τη γή με την καθοδήγηση του πατέρα, έτσι και οι εμπορικές επιχειρήσεις των Νησιών αποτελούσαν οικογενειακές υποθέσεις. Ο προεστός, ακόμη και αν κυβερνούσε ο ίδιος το καλύτερο σκάφος του, θα εμπιστευόταν τα υπόλοιπα καράβια στους γιούς και στους στενούς συγγενείς του. Οργανωμένη μ' αυτό τον τρόπο η οικογένεια, όχι μόνο παρείχε βιοτικούς πόρους στα μέλη της, αλλά αναλάμβανε επιπλέον για λογαριασμό τους δημόσιες λειτουργίες, όπως θα λέγαμε με σύγχρονα κριτήρια. Τοποθετούσε επίλεκτα μέλη της σε δημόσιες θέσεις, με σκοπό να τις εκμεταλλευτεί για τη προστασία ή την προώθηση των οικογενειακών της συμφερόντων. Αναλάμβανε αστυνομικές εξουσίες για να προστατεύσει την περιουσία της, ή ακόμη και για να επιτεθεί εναντίον τοπικών εχθρών. Έπαιρνε επίσης ευεργετικά μέτρα για τα μέλη της, δηλαδή εξασφάλιζε περίθαλψη στους φτωχούς, καθοδήγηση στις χήρες και στα ορφανά, και ενδεχομένως πλήρη εκπαίδευση στους πιο προικισμένους νέους. Όπως είχε αντιληφθεί πολύ καλά ο Thiersch, η σπουδαιότητα της οικογένειας είναι κατανοητή στο πλαίσιο μιας κοινωνίας όπου η κεντρική πολιτική εξουσία, είτε γιατί ήταν αδύναμη, είτε γιατί ήταν αυθαίρετη και καταπιεστική, ενέπνεε ανασφάλεια και φόβο. Μόνο τα μέλη της ίδιας οικογένειας θεωρούνταν αξιόπιστα και ικανά να αντιμετωπίσουν από κοινού τις απειλές και τις επιθέσεις ενός

εχθρικού περιβάλλοντος. Αυτός ο δεσμός εμπιστοσύνης ήταν γενικά άρρηκτος, όχι μόνο λόγω της ιερότητας των δεσμών του αίματος, αλλά και επειδή τα συμφέροντα των μελών της οικογένειας ήταν τόσο οργανικά συνυφασμένα στον οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό τομέα, ώστε το συλλογικό συμφέρον να ταυτίζεται με το ατομικό.

J. A. Petropoulos, Πολιτική και Συγκρότηση κράτους, σσ. 69-70

2. Αφού μελετήσετε τα παραθέματα, να κρίνετε εάν και σε ποιο βαθμό οι σχετικές διατάξεις (πηγή 1) του Συντάγματος της Επιδαύρου (1822) είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες του αγώνα Ανεξαρτησίας και στις προσδοκίες των επαναστατημένων Ελλήνων **(Το Προσωρινόν Πολίτευμα...στρατιωτικών και προκρρίτων)**

ΠΗΓΗ 1

Το Σύνταγμα της Επιδαύρου έθεσε τας βάσεις της οργανώσεως της νέας, εθνικής, εξουσίας ως εξής: α') Η «Διοίκησις» σύγκειται εκ δύο σωμάτων, **βουλευτικού** και **εκτελεστικού**, τα δύο δε αυτά σώματα **«ισοσταθμίζονται** με την αμοιβαίαν συνδρομήν των εις την κατασκευήν των νόμων, διότι ούτε αι του βουλευτικού αποφάσεις έχουσι κύρος νόμου άνευ της επικυρώσεως του εκτελεστικού σώματος, ούτε τα σχέδια νόμων όσα προβάλλονται παρά του εκτελεστικού εις το βουλευτικόν έχουσι κύρος αν δεν εγκριθώσιν από το βουλευτικόν σώμα». Ιδρύθη τουτέστιν αντιπροσωπευτικόν σύστημα, συγκείμενον εκ μιας βουλής, και αφ' ετέρου πολυπρόσωπος ανωτάτη Αρχή της εκτελεστικής εξουσίας, εις τα δύο δε αυτά όργανα εν συμπράξει ανετέθη η νομοθετική εξουσία. Ειδικώτερον εις την εκτελεστικήν εξουσίαν εχορηγήθη δικαίωμα κυρώσεως των νόμων –απόλυτον veto- χωρίς ν' αναγνωρισθή εις αυτήν δικαίωμα διαλύσεως της Βουλής. β') Το δικαστικόν «είναι ανεξάρτητον από τας άλλας δύο δυνάμεις, του εκτελεστικού και του βουλευτικού».

A. Σβώλου, Τα Ελληνικά Συντάγματα, σ. 63

ΠΗΓΗ 2

Το «Προσωρινόν Πολίτευμα» της Επιδαύρου

Το πολίτευμα τούτο, δια να μη διεγείρη, ως δημοκρατικόν την δυσπιστίαν της Ιεράς Συμμαχίας, ωνομάσθη «προσωρινόν». Διεκρίνετο, όπως αντιλαμβάνει κανείς, από έντονον αντιαπολυταρχικήν διάθεσιν. Βεβαίως δε, λόγω του πολυαρχικού χαρακτήρος του, και συγκεκριμένως λόγω της χρονικώς περιορισμένης θητείας του εκτελεστικού, της ελλείψεως ενότητας και ισχύος του πολυμελούς εκτελεστικού, δεν ήτο προωρισμένον να διευκολύνη τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, ο οποίος πιθανώς θα ηυδοκίμει περισσότερον υπό την διεύθυνσιν ενός ή ολίγων προσώπων. Αλλ' η διαχειριζομένη τον Αγώνα κατά τόπους αριστοκρατία των προεστών και των στρατιωτικών δεν ηνείχετο ευκόλως την αρχήν ενός μόνον προσώπου, τόσω μάλλον, καθόσον δεν φαίνεται να υπήρχεν εκείνην την εποχήν αρχηγός του μαχομένου λαού ικανός να επιβληθή γενικώτερον δια της υπεροχής του. Η ιστορία των επαναστάσεων, άλλως, δεν αποδεικνύει ότι υπό ωρισμένον σύστημα ασκήσεως της εξουσίας αποφεύγονται πάντως αι ρήξεις μεταξύ των φορέων της επαναστατικής θελήσεως, τουναντίον δε το ελεύθερον πολίτευμα αποτελεί την πρώτην, γενικώς αισθητήν, ανάγκην των κατά της απολυταρχίας

εξεγειρομένων. Οιονδήποτε δε πολίτευμα, και πολύ περισσότερο το της Επιδαύρου, δεν ήτο δυνατόν να εφαρμοσθή ομαλώς εις τας περιπετείας τόσον ανίσου αγώνος και ειδικώς την επιούσαν της εξεγέρσεως εναντίον καταθλιπτικής δεσποτείας, υπό το κράτος της οποίας πολλοί των ηγετών της Επαναστάσεως είχαν εξοικειωθή με πολλά εκ των ελαττωμάτων της απολυταρχίας και ιδία τον ολιγαρχικόν φθόνον και την συστηματικήν καχυποψίαν. Δια τους αυτούς λόγους και η ύπαρξις των τοπικών Διοικήσεων τας οποίας διетήρησε το Σύνταγμα της Επιδαύρου και αι οποία απετέλουν «μερικωτέρας κεφαλάς της Ελλάδος», αντί να γίνη πρόξενος καλού δια της αποκεντρώσεως, συνετέλει εις την σύγχυσιν, διότι επέτεινε την αδυναμίαν του εκτελεστικού και δεν ηυνόει την επιτυχίαν του πολιτεύματος.

Παρά ταύτα το έργον της πρώτης Εθνικής ημών Συνελεύσεως είναι αξιοσημείωτον, διότι ίδρυσε μετά τόσων αιώνων στέρησιν, το πρώτον εν Ελλάδι ελεύθερον πολίτευμα και ακόμη διότι μαρτυρεί περί της επιδράσεως των ιδεών της Γαλλικής Επαναστάσεως εις την συνείδησιν στρωμάτων τινών του λαού και των πολιτικών ηγετών αυτού. Και ειδικώτερον όχι μόνον αι οργανωτικάί βάσεις του πολιτεύματος της Επιδαύρου είναι εις πολλά σημεία εμπνευσμένα από τα Γαλλικά Συντάγματα του 1793 και του 1795 -όπως λ.χ. το πολυμελές της εκτελεστικής εξουσίας- αλλά και οι απώτεροι σκοποί της Επαναστάσεως συμπίπτουν προς το θεμελιώδες αίτημα του κινήματος της αστικής τάξεως, όπως διεκηρύχθη από την Γαλλικήν και προ αυτής από την Αμερικανικήν Επανάστασιν.

Α. Σβώλου, Τα Ελληνικά Συντάγματα, σσ. 64-65

3. Αφού μελετήσετε τα παραθέματα, να εξηγήσετε γιατί τα αποκαλούμενα «κόμματα» (σημ.: τα τρία ξενικά κόμματα) δεν θα μπορούσαν να διεκδικήσουν επάξια το χαρακτηρισμό τους ως «πραγματικά» κόμματα. (το κεφ.4)

ΠΗΓΗ 1

Κόμματα: διάρθρωση – λειτουργία

Η (φιλελεύθερη) εφημερίδα Αθηνά (του Εμμ. Αντωνιάδη) ... τον Ιούλιο του 1837, προσδιόριζε τα κόμματα ως «... ενώσεις ανθρώπων, οίτινες έχουν ίδια συμφέροντα, ιδίας δοξασίας, τα οποία αντίκεινται εις τα συμφέροντα και εις τας δοξασίας άλλων παρομοίων ενώσεων».

Ο κ. Ζωγράφος (έμπειρος πολιτικός με μακρά και βαθιά γνώση της πολιτικής ζωής του τόπου) υποστήριζε πως ο διαχωρισμός ανάμεσα στα ελληνικά κόμματα βασιζόταν περισσότερο σε διαφορές οφειλόμενες σε συμφέροντα και σε προσωπικές σχέσεις παρά σε φρονήματα και πολιτικές αρχές. Ανάλογη στάθηκε η άποψη του Γάλλου διπλωμάτη Θ. Πισκατόρου, γνώστη των ελληνικών προβλημάτων, όταν δήλωνε ότι δεν μπορούσε να δεχθεί την ύπαρξη «πραγματικών» κομμάτων, εφόσον δεν έβλεπε να υπάρχουν διαφορές ουσιαστικές σε προβλήματα αποφασιστικής σημασίας για τη χώρα.

Κοινό χαρακτηριστικό των απόψεων αυτών είναι ότι θεωρούν τα αποκαλούμενα κόμματα ως ενώσεις βασιζόμενες από το ένα μέρος στην προσωπικότητα ενός ηγέτη με δύναμη και επιρροή και από το άλλο στις προσωπικές σχέσεις των μελών τους. Θεωρούν επίσης ότι τα «πραγματικά» κόμματα για να υπάρξουν και να λειτουργήσουν αποτελεσματικά πρέπει να διαθέτουν τρία βασικά χαρακτηριστικά: κατά κύριο λόγο να εκπροσωπούν

ιδέες, δεύτερον να έχουν δομή και οργάνωση και τρίτο οπαδούς τους οποίους να μπορούν να κατευθύνουν. Ταυτόχρονα επιδιώκουν να δείξουν ότι όλες αυτές οι προϋποθέσεις, οι απαραίτητες για την ύπαρξη και λειτουργία των κομμάτων, ήταν ανύπαρκτες στις ελληνικές πολιτικές ενώσεις, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι για τον προσδιορισμό τους χρησιμοποιείται η επωνυμία «κόμματα».

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΓ΄, σ. 25

ΠΗΓΗ 2

Γενικές Αδυναμίες των Κομμάτων

Η μελέτη της προέλευσης των κομμάτων καθιστά κατανοητές αρκετές γενικές αδυναμίες των κομμάτων που είχαν προκύψει: την αδυναμία και ασάφεια των αρχών τις οποίες αντιπροσώπευαν, τη σχετική απουσία θεσμών και οργανωτικών φορέων, που να τους προσδίδουν ιδιαιτερότητα, τη συχνότατη έλλειψη σύμπνοιας και αποτελεσματικότητας των ενεργειών τους σε εθνικό επίπεδο, και την αντίφαση ανάμεσα στην ιδιαίτερα έντονη αφοσίωση προς τα κόμματα σε τοπικό επίπεδο και στην κατάφωρα καιροσκοπική συμπεριφορά σε εθνικό επίπεδο. Η πρώτη αδυναμία κληρονομήθηκε από τις φατρίες, που δεν είχαν ποτέ την πρόθεση να εκφράσουν αρχές. Η δεύτερη αδυναμία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι τα θεσμικά πλαίσια των φατριών είχαν ως βάση την οικογένεια, και συνεπώς, δεν απαιτούσαν ιδιαίτερη οργάνωση για την εξυπηρέτηση της λειτουργίας τους. Η τρίτη και η τέταρτη απαιτούν περαιτέρω εξέταση.

Τα συστατικά μέρη ενός κόμματος –δηλαδή οι τοπικές πελατείες– διέθεταν τη συνοχή και ανθεκτικότητα που τους προσέδιδαν οι άμεσες προσωπικές επαφές, οι οικογενειακοί δεσμοί και τα αμοιβαία οικονομικά συμφέροντα. Απέκτησαν κάποια μονιμότητα χάρη στη σχετικά σταθερή δύναμη την οποία ανέπτυξαν οι τοπικοί προστάτες ύστερα από τα πρώτα ρευστά χρόνια της Επανάστασης. Τέτοιες εγγυήσεις όμως αποδείχτηκαν αποτελεσματικές μόνο για σχετικά μικρούς, περιφερειακούς σχηματισμούς. Ο μέσος άνθρωπος φαίνεται ότι πρόσφερε την αφοσίωσή του κατά κύριο λόγο στον άμεσο προστάτη του, και υποστήριζε τον αναγνωρισμένο αρχηγό μιας πολιτικής συμμαχίας μόνον επειδή, και για όσο χρόνο, έκανε το ίδιο ο προστάτης του. Αντίστοιχα, όλες οι εύνοιες που παρέχονταν από αυτόν τον αρχηγό κατανέμονταν με τη μεσολάβηση της ιεραρχίας των προστατών. Η αφοσίωση στο κόμμα, με την έννοια της κεντρικής οργάνωσης, ήταν αναμφισβήτητη ασθενής και για μεγάλο μέρος οπαδών σχεδόν ανύπαρκτη.

Όσο ψηλότερα ανέβαινε ένας προστάτης στην πυραμίδα του κόμματος, και όσο ευρύτερη γινόταν η εθνική βάση αυτής της πυραμίδας, τόσο πιο ανομοιογενείς ως προς τη γεωγραφική τους κατανομή γίνονταν οι πελάτες, τόσο ασθενέστεροι γίνονταν οι συναισθηματικοί δεσμοί που ένωναν αυτούς τους πελάτες μεταξύ τους και με τον προστάτη τους, και τόσο μεγάλωνε η δική του αδυναμία να χρησιμοποιήσει τον όποιο πλούτο και τοπική ισχύ διέθετε για να ελέγχει πελάτες, οι οποίοι στο δικό τους επίπεδο διέθεταν την ίδια με αυτόν, αν όχι μεγαλύτερη ...

Συνεπώς οι τοπικές πελατείες είχαν την τάση να αναδιπλώνονται στις δικές τους δυνάμεις, να υποστηρίζουν τους μακρινούς προστάτες τους σε εθνικό επίπεδο, όταν μπορούσαν να αποκομίσουν κάτι από αυτούς, και να αποσύρουν την υποστήριξή τους όταν ήταν δυσαρεστημένες· έφταναν μάλιστα να συμβιβάζονται με οποιοδήποτε καθεστώς, οποιασδήποτε

απόχρωσης, προκειμένου να εξυπηρετούν την πρωταρχική τους λειτουργία, την προστασία των πελατών τους από την εκμετάλλευση. Έτσι, στο εθνικό επίπεδο, όπου η συνεκτική δύναμη του συναισθήματός ήταν ασθενέστερη, το συμφέρον (ο κύριος κινητήριος παράγοντας) έβρισκε τη λιγότερη ικανοποίηση. Ακόμη και όταν εξασφαλιζόταν όμως, η ικανοποίηση αυτή διοχετευόταν μέσω των τοπικών προστατών, οι οποίοι χρωστούσαν την προσωπική αφοσίωση των οπαδών τους στα στερεά στηρίγματα του συμφέροντος και του συναισθήματος.

J. Petropulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους... , σσ. 172-173

4. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να εντοπίσετε τα σημεία προσέγγισης και διαφωνίας στις θέσεις των τριών ξενικών κομμάτων στα πολιτικά ζητήματα της εποχής τους. («**Οι πολιτικές απόψεις του αγγλικού κόμματος...ως προς τα μέσα /Το πρόγραμμα του γαλλικού κόμματος...ελληνικά στελέχη /Ρωσικό κόμμα: «Πίστευαν ότι κάποιιοι ικανοί πολιτικοί...στην ψήφιση συντάγματος»)**

ΠΗΓΗ 1

Ελληνικά «Κόμματα» – Ιδεολογικό περιεχόμενο

Όσοι υποστήριζαν πως τα ελληνικά κόμματα δεν είχαν ιδεολογικό περιεχόμενο μπορούσαν να επικαλεστούν το επιχείρημα ότι δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές στις απόψεις τις οποίες το καθένα εξέφραζε ή ότι οι συχνές μετακινήσεις και αποσκιρτήσεις από το ένα κόμμα στο άλλο έδειχναν πως οι ανάγκες της στιγμής παρά οι πραγματικές πεποιθήσεις και η πίστη προς τη γραμμή του κόμματος έπαιζαν ρόλο στην ένταξή τους. Οι αρνητικές αυτές θέσεις μπορούσαν να αντικρούονται, χωρίς να εξουδετερώνονται εντελώς, από το γεγονός ότι τα κόμματα σ' όλη τη διάρκειά τους έστω και ελάχιστα διαφοροποιημένα το ένα από το άλλο, διατήρησαν επίμονα τους αρχικούς τους προσδιορισμούς: συνταγματικοί-κυβερνητικοί, φιλελεύθεροι-συντηρητικοί, δυτικοί-παραδοσιακοί.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΓ', σσ. 25-26

ΠΗΓΗ 2

Ελληνικά «Κόμματα» –Ιδεολογική Τοποθέτηση

Τα κόμματα δεν διαφωνούσαν συνήθως ως προς τους απώτερους στόχους. Υιοθετούσαν ενδεχομένως ασυμβίβαστες επιδιώξεις, ή ενεργούσαν αντίθετα στις διακηρύξεις τους, αλλά επίσημα τουλάχιστον όλα ασπάζονταν ένα κοινό σύστημα αξιών, όπως ήταν η υιοθέτηση της Μεγάλης Ιδέας, ο συνταγματισμός ως επιθυμητή μορφή διακυβέρνησης, η απονομή από το κράτος ανταμοιβών για υπηρεσίες προς την Επανάσταση, η χρησιμοποίηση όλων των επαγγελματικών εξειδικευμένων ατόμων στην διοίκηση, η αποκήρυξη κάθε ξένης επιρροής και κάθε είδους εύνοιας προς οποιαδήποτε από τις τρεις δυνάμεις, η αποδοχή μιας Εκκλησίας αυτοκέφαλης απέναντι στο Πατριαρχείο και αυτόνομη απέναντι στο ελληνικό κράτος. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι η βάση γι' αυτού του είδους την ομοφωνία, είτε αυτή ήταν ειλικρινής είτε μόνον επιφανειακή, ήταν το εθνικιστικό αίσθημα με τον απώτερο στόχο του (τη Μεγάλη Ιδέα) και οι προϋποθέσεις που απαιτούσε η θεσμική του έκφραση στο έθνος-κράτος (εθνική ενότητα). Όσο ανεύθυνα και αν ενεργούσαν τα κόμματα σε ορισμένες περιπτώσεις, φαίνονταν όλα να συμφωνούν στην αναγκαιότητα αποφυγής κάθε ζητήματος που θα μπορούσε

να καταστρέψει την εύθραυστη ενότητα του κράτους. Αυτό ακριβώς κάλυπτε κάπως το βασικό πολιτισμικό χάσμα.

Έτσι λοιπόν, ανάμεσα στα συγκεκριμένα ζητήματα πολιτικής και τα απώτερα ζητήματα αξιών, τα κόμματα ανέπτυξαν αντικρουόμενες θέσεις σ' έναν ενδιάμεσο χώρο: στα ευρύτερα ζητήματα που αναφέρονταν σε γενικά μέσα για την κατάκτηση καθολικά αποδεκτών σκοπών. Υπήρχαν πέντε τέτοια ζητήματα στην αρχή της περιόδου (η βαυαροκρατία, ο συνταγματισμός, η Μεγάλη Ιδέα, η εξωτερική πολιτική, οι σχέσεις Εκκλησίας και κράτους) και έξι στο τέλος της (το θέμα των ετεροχθόνων, η μορφή του συντάγματος, η Μεγάλη Ιδέα, η εξωτερική πολιτική, οι σχέσεις Εκκλησίας και κράτους και το ζήτημα της διαδοχής).

Το «ρωσικό» κόμμα είχε μάλλον τη σαφέστερη ιδεολογική τοποθέτηση, εξαιτίας της στενής του ταύτισης με την υπεράσπιση των συμφερόντων της Εκκλησίας. Εφόσον η Εκκλησία είχε μια σωματειακή οργάνωση και έναν διαρθρωμένο τρόπο ζωής, το κόμμα αυτό βρήκε, κατά κάποια έννοια, προετοιμασμένη τη θέση που θα υιοθετούσε. Έτσι, υποστήριζε τη συμφιλίωση με την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης (μέσα στο πλαίσιο του αυτοκέφαλου), μεγαλύτερες εξουσίες για την Εκκλησία μέσα στο κράτος, και ορθόδοξη μοναρχία. Σε άλλα ζητήματα η θέση του «ρωσικού» κόμματος ήταν συνήθως συγκεχυμένη ή ασυνεπής. Μέσα στην ενδεκάχρονη αυτή περίοδο διένυσε όλο το φάσμα από την υποστήριξη της απολυταρχίας ως την υποστήριξη της πιο φιλελεύθερης μορφής συνταγματισμού, δεδομένου ότι η θέση του σε κάθε συγκεκριμένη στιγμή εξαρτιόταν από το βαθμό της εύνοιας που του έδειχνε ο βασιλιάς.

Κατά τα πρώτα χρόνια της απολυταρχίας το «γαλλικό» και το «αγγλικό» κόμμα δεν είχαν πολλούς λόγους διαφωνίας σε θέματα αρχών. Θεωρητικά, και τα δύο υιοθετούσαν την άμεση εγκαθίδρυση συνταγματικού καθεστώτος, μολονότι στην πράξη οι ηγέτες τους ευνοούσαν την προσωρινή αναβολή του. Καθώς έλειπαν οι πραγματικές διαφορές, η αντίθεση των κοινωνικών ομάδων που κυριαρχούσαν στον προσωπικό κύκλο κάθε ηγέτη έδινε στο καθένα από τα κόμματα αυτά μια ταυτότητα στην οποία όμως δεν ανταποκρινόταν εντελώς: στο «γαλλικό» ότι ήταν το κόμμα των παλικαριών, και στο «αγγλικό» ότι ήταν το κόμμα της μορφωμένης υπαλληλίας και των επαγγελματιών.

Μολονότι κατά την περίοδο της απολυταρχίας εμφανίστηκαν αμυδρότατα μόνο σημάδια κάποιας Θεμελιακής διαφοράς γύρω από την εφαρμογή της Μεγάλης Ιδέας, το 1848 πλέον ο χαρακτήρας των κομμάτων καθοριζόταν από μια διευρυνόμενη διάσταση πάνω στο ζήτημα της Μεγάλης Ιδέας. Το ένα στρατόπεδο ήταν υπέρ της φιλικής συνύπαρξης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, της διοικητικής εδραίωσης του ελληνικού κράτους και της εσωτερικής ανάπτυξης των πλουτοπαραγωγικών πηγών, στοιχείων τα οποία θεωρούσε ασφαλείς προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας στο μέλλον. Κατά τη γνώμη τους, οι σποραδικές προσπάθειες για υποκίνηση εξεγέρσεων στην Τουρκία προκαλούσαν απλώς την εχθρότητα της οθωμανικής κυβέρνησης, συνεπάγονταν σκληρά αντίποινα για τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κρατούσαν την Ελλάδα σε αναταραχή. Το άλλο στρατόπεδο πίστευε ότι η μικρή εδαφική έκταση της Ελλάδας ήταν η αιτία της διοικητικής ανεπάρκειας και της μη βιωσιμότητας της οικονομίας. Συνηγορούσε για τη χρησιμοποίηση όλων των πόρων για τη συγκαλυμμένη υποστήριξη ένοπλων εξεγέρσεων όπου και όποτε ήταν δυνατό. Με λίγα

λόγια, επιθυμούσε να εκπληρώσει την εθνική αποστολή και ταυτόχρονα να λύσει τα εσωτερικά προβλήματα. Το να διατηρήσει κανείς φιλικές σχέσεις με την Τουρκία ήταν αδύνατο, έλεγαν, και το να περιμένει μια σαφώς ευνοϊκή διεθνή κατάσταση για να επιτεθεί εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν τόσο ηττοπαθές όσο θα ήταν και το 1821.

J. Petropulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους... , σσ. 631-633

5. Με αφετηρία την επωνυμία (το λεγόμενον αγγλικόν κ.λπ.) των τριών ξενικών κομμάτων, να σχολιάσετε την αντίληψη που είχαν οι οπαδοί καθενός από τα τρία κόμματα για τον πολιτικό προσανατολισμό των αντιπάλων κομμάτων. («**Τα πρώτα τρία ελληνικά...Δυνάμεων**»)

ΠΗΓΗ 1

Σε ό,τι αφορά την επωνυμία του καθενός αξίζει να σημειωθεί πως οι εφημερίδες της εποχής αναφέρονται στα κόμματα ως: «το λεγόμενον αγγλικόν», «το λεγόμενον γαλλικόν», «το λεγόμενον ρωσικόν», για να υπογραμμίσουν κάπως έμμεσα τις συμπάθειες τις οποίες το καθένα έτρεφε προς τους ξένους. Οι όροι αυτοί αποτελούσαν συνάμα συνθήματα πολεμικής, χρησιμοποιούμενα για να τονισθεί η απομάκρυνση από τα εθνικά συμφέροντα με αντίδωρο την ξένη «προστασία». Εν τούτοις, ακόμα και σε περιπτώσεις οξείας πολιτικής διαμάχης, ο τύπος προσπαθούσε να αποφεύγει τη χρησιμοποίηση του όρου «αγγλικό» ή «γαλλικό» ή «ρωσικό», προτιμώντας το λιγότερο οξύ «το λεγόμενον γαλλικόν» κλπ.

I.E.E., τόμ. ΙΓ΄, σ. 25

ΠΗΓΗ 2

Οι Γάλλοι και οι οπαδοί του «γαλλικού» κόμματος το αποκαλούσαν «εθνικό», υπονοώντας ότι στηριζόταν σε πλατιά λαϊκή βάση. Η αλληλογραφία του Piscatoty αποκαλύπτει ο όρος «εθνικό κόμμα», όπως τον χρησιμοποιούσε, ήταν αόριστος και χωρίς νόημα. Περιέγραφε μ' αυτόν όλους τους πατριώτες που επιθυμούσαν την ανεξαρτησία της Ελλάδας και ένα σταθερό διοικητικό σύστημα που θα προστάτευε το άτομο στην άσκηση των δικαιωμάτων του. Όλοι σχεδόν οι Έλληνες περιλαμβάνονταν σ' αυτό τον ορισμό, είτε ανήκαν στο «γαλλικό», είτε στο «ρωσικό», είτε στο «αγγλικό» κόμμα. Τέτοιου είδους κριτήρια δεν μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως βάση ουσιαστικού διαχωρισμού των κομμάτων.

Η χρήση του όρου «εθνικό κόμμα» ήταν μάλλον ένα πρόχειρο επινόημα για προπαγανδιστικούς σκοπούς, για να επιτρέψει στο «γαλλικό» κόμμα και στη γαλλική πολιτική να εμφανίζεται ως καθρέπτης της μεγάλης μάζας της κοινής γνώμης.

J. Petropulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους... , σσ. 515-516

6. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, προσπαθήστε να εντοπίσετε τις διαφορές στους προσανατολισμούς και στη στρατηγική των δύο πολιτικών στο θέμα της απελευθέρωσης των αλυτρώτων.

(«**Οι ηγέτες και οι οπαδοί...Οθωμανική αυτοκρατορία**» και «**Οι οπαδοί του κόμματος...απελευθέρωση του τμήματος**»)

ΠΗΓΗ 1

Κωλέτης – Μαυροκορδάτος και η Μεγάλη Ιδέα

Το 1834, όταν η αντιβασιλεία προσπαθούσε να αποφασίσει ποια θα ήταν η μόνιμη πρωτεύουσα του κράτους, ο Κωλέτης έκανε έγγραφη πρόταση ότι το κράτος έπρεπε να αποφύγει να ορίσει επίσημη πρωτεύουσα, ως πανηγυρική υπενθύμιση ότι μόνον η Κωνσταντινούπολη μπορούσε να εξυπηρετήσει αυτό τον υψηλό σκοπό, ως ένδειξη της ελληνικής πίστης ότι επέκειτο η απόκτησή της, και ως υπόμνηση ότι ως εκείνη τη στιγμή η διεκπεραίωση των κρατικών υποθέσεων θα διατηρούσε προσωρινό χαρακτήρα. Όταν ήταν στο Παρίσι ως πρεσβευτής της Ελλάδας, δεν έχασε ευκαιρία να επαναλάβει τις ελληνικές αλτρωτικές επιδιώξεις. Το 1844, στη συζήτηση για το ζήτημα των ετεροχθόνων, πήρε το λόγο στη συντακτική συνέλευση για να εκθέσει, με έναν τρόπο που έμεινε κλασικός το νόημα της Μεγάλης Ιδέας.

«Δια την γεωγραφικήν της θέσιν η Ελλάς είναι το κεντρον της Ευρώπης· ισταμένη, και έχουσα εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ' αριστερών δε την Δύσιν, προώριται ώστε δια μεν της πτώσεως αυτής να φωτίση την Δύσιν, δια δε της αναγεννήσεως την Ανατολήν. Το μεν πρώτον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς ανατεθειμένον· εν τω πνεύματι του όρκου τούτου και της μεγάλης ταύτης ιδέας είδον πάντοτε τους πληρεξουσίους να συνέρχονται δια να αποφασίσωμεν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλά περί της Ελληνικής φυλής... η Ελλάς, διηρημένη το πάλοι καθέκαστα και εις ιδιαίτερα κράτη, έπεσε, και πεσούσα εφώτισε τον κόσμον. Οποίας άραγε ελπίδας παρέχει σήμερον αναγεννηθείσα η Ελλάς, και ηνωμένη εις εν κράτος, εις ένα σκοπόν, και μίαν δύναμιν, εις μίαν θρησκείαν, εις το τέλος Σύνταγμα το οποίον τώρα απεργαζόμεθα... Οι εντολείς ημών περιμένουσι το Σύνταγμα να ίδωμεν. Οι δε εκτός ημών λαοί ατενίζουσι προς ημάς τα όμματα, δια να μάθωσι το περί αυτών φρόνημά μας».

Πεθαίνοντας το 1847, εξέφρασε τη λύπη του που άφηνε ανεκπλήρωτη την αποστολή του. Άφηγε να εννοηθεί ότι, αν ο βασιλιάς τον είχε καλέσει να κυβερνήσει από την αρχή, η Μεγάλη Ιδέα μπορεί να είχε πραγματοποιηθεί. Όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του (1844-47) ο Κωλέτης δεν αρνήθηκε ποτέ καμία από τις διαδόσεις που κυκλοφορούσαν ότι έκανε μεγαλεπήβολα αλτρωτικά σχέδια, διαδόσεις που είναι από μόνες τους ενδεικτικές της αυξανόμενης φήμης του ως εκπροσώπου του ριζοσπαστικού αλτρωτισμού.

J. Petropulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους... , σ. 634

ΠΗΓΗ 2

Ο Μαυροκορδάτος διατύπωσε τις ιδέες του σε ένα πολύ σημαντικό υπόμνημα που συνέταξε το 1848, το οποίο αποτελεί αριστοτεχνικό κατηγορητήριο κατά του ακραίου αλτρωτισμού και πειστική παρουσίαση των μετριοπαθών θέσεων. Πρώτα διακήρυξε την αντίθεσή τους προς τις σποραδικές συνοριακές επιθέσεις και τις μυστικές εταιρείες, που κατά τη γνώμη του τορπίλιζαν τον φαινομενικό τους στόχο. Τις θεωρούσε παράτολμες ενέργειες εγωκεντρικών ή παραπλανημένων ανθρώπων, που έπρεπε να κατασταλούν. Απαριθμούσε κατόπιν τα λάθη των προγενεστέρων ελληνικών κυβερνήσεων.

.....
Το ελληνικό κράτος δεν είχε δώσει στους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καμία απτή απόδειξη ότι η ελληνική διακυβέρνηση ήταν έστω και ελάχιστα πιο φωτισμένη από την τουρκική, ούτε είχε δείξει στην Ευρώπη ότι η ελληνική ηγεμονία θα έφερνε πολιτική σταθερότητα στην Εγγύς Ανατολή. Στο μεταξύ, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε θεσπίσει

εσωτερικές μεταρρυθμίσεις που είχαν αποκαταστήσει την τουρκική αυτοπεποίθηση και είχαν πείσει την Ευρώπη ότι η κατάρρευση δεν επέκειτο άμεσα.

Το πρόγραμμα του Μαυροκορδάτου ήταν στην πραγματικότητα πρόγραμμα εσωτερικής ανάπτυξης, εμπορίου, επικοινωνιών και παιδείας, παρόλο που παρουσιάζονταν επιδέξια ως συγκαλυμμένη προετοιμασία για πόλεμο. Δίνοντας έμφαση στην αύξηση του εμπορίου, στην ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας και στη διακίνηση της πυρίτιδας από εμπόρους, και αποφεύγοντας οποιαδήποτε αναφορά στους άτακτους οπλαρχηγούς, ενώ επέμενε στην ανάγκη ενός νέου σώματος πυροβολικού, το πρόγραμμα αυτό έμμεσα συνιστούσε τη μετάθεση της ευθύνης του αλυτρωτισμού από την παλιά στρατιωτική τάξη στην αστική, και έτσι προωθούσε έμμεσα τα οικονομικά συμφέροντα της τελευταίας ομάδας. Επιπλέον, οι γραφειοκρατικές ικανότητες τις οποίες ανέφερε ο Μαυροκορδάτος ως προϋποθέσεις για τους διοριζόμενους στην κεντρική διεύθυνση ήταν ακριβώς εκείνες για τις οποίες εκτιμούσαν τον ίδιο και αρκετά μέλη του κόμματός του. Με λίγα λόγια, η πολιτική του Μαυροκορδάτου απαιτούσε την ηγεσία ικανών γραφειοκρατών και ισχυρών εμπόρων, ενώ σύμφωνα με τις απαιτήσεις του αντίθετου προσανατολισμού τη διεύθυνση της υπόθεσης του αλυτρωτισμού θα την αναλάμβανε η παραδοσιακή τάξη των στρατιωτικών.

J. Petropulos, ό.π., σσ. 634-635

7. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων και τις πληροφορίες του βιβλίου σας, προσπαθήστε:

- α) Να παρουσιάσετε τις διαφορετικές θέσεις φιλελεύθερων και συντηρητικών στο θέμα της ανακήρυξη της «αυτοκέφαλης» εκκλησίας της Ελλάδος. (**Αγγλικό κόμμα: Επιζητούσε τον περιορισμό...Πατριαρχείο», Ρωσικό κόμμα: Το ιδιαίτερο πρόβλημα που...έντονη αντιπολίτευση»**)
- β) Να προσδιορίσετε τους παράγοντες που επίδρασαν στη διαμόρφωση των διαφορετικών αντιλήψεων στο ζήτημα αυτό. (**κυρίως πηγή**)

ΠΗΓΗ 1

Το εκκλησιαστικό ζήτημα

«Η αυτονομία και ανεξαρτησία της Εκκλησίας είναι αχώριστος από της αυτονομίας και ανεξαρτησίας της επικρατείας και πάσα κατ' εκείνης άμεσος ή έμμεσος προσβολή είναι προσβολή κατά ταύτης». Με αυτά τα λόγια ο Θεόκλητος Φαρμακίδης από τους πρωτεργάτες της ριζικής αλλαγής των εκκλησιαστικών πραγμάτων της χώρας, αιτιολογεί όσα διενεργήθηκαν από το 1833 για την ανακήρυξη της αυτοκέφαλης εκκλησίας της Ελλάδος.

Ι.Ε.Ε, τόμ. ΙΓ', σ. 42

ΠΗΓΗ 2

Κάθε παράταξη είχε επίσης διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με την Εκκλησία. Για τους φιλελεύθερους η Εκκλησία συνιστούσε εθνικό θεσμό με τη στενή έννοια του όρου, θεσμό που λειτουργούσε μέσα στα γεωγραφικά όρια του κράτους, αποτελούσε μόνο μια όψη της κοινωνίας και ένα κλάδο της διοίκησης. Για τους συντηρητικούς συνιστούσε εθνικό θεσμό με την ευρύτερη έννοια του όρου, θεσμό που κάλυπτε όλο τον Ελληνισμό, ήταν η

καταστατική αρχή της κοινωνίας που διαχεόταν σε όλη τη διοίκηση. Για ορισμένους η Εκκλησία ταυτιζόταν με την υπερεθνική Ορθοδοξία και προσδιοριζόταν από το δόγμα και όχι από την απλή εθνότητα ή από τον εκκλησιαστικό διαχωρισμό.

Αλλά η ουσία της διαφωνίας βρισκόταν στη διάσταση που υφίστατο ως προς τις βασικές αξίες και τους στόχους που σχετίζονται με το ζήτημα της κοσμικής εξουσίας. Για τους φιλελευθέρους το κύριο πρόβλημα ήταν η διατήρηση της πολιτικής κυριαρχίας, επειδή θεωρούσαν το κράτος σύμβολο της εθνικής αξιοπρέπειας, ενσάρκωση της εθνικής ισχύος και φορέα της υλικής προαγωγής. Ένθερμοι υποστηρικτές της εθνικής κυριαρχίας καθώς ήταν οι φιλελευθέροι είχαν το φόβο ότι ο Σουλτάνος –ή ακόμη χειρότερη η Ρωσία- θα χρησιμοποιούσε την επιρροή του Πατριάρχη για να επεμβαίνει στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας. Για τους συντηρητικούς ύψιστο μέλημα ήταν η εκκλησιαστική κοινωνία επειδή μόνον αυτή μπορούσε να διαφυλάξει την ενότητα του δόγματος, να διατηρήσει την υπεροχή της θρησκείας ως ρυθμιστικής αρχής της κοινωνίας, και να εξασφαλίσει αμυντικούς μηχανισμούς εναντίον της δυτικής πολιτισμικής διείσδυσης. Οι συντηρητικοί, που ανησυχούσαν μήπως η διαιρεμένη από το σχίσμα Ορθοδοξία υπέκυπτε στις υπονομευτικές πιέσεις των δυτικών ιεραποστόλων και διπλωματών, θεωρούσαν τη στενή σύμπραξη ανάμεσα στον Πατριάρχη, τη Ρωσία και την Εκκλησία της Ελλάδος απόλυτα αναγκαία για την κοινή άμυνα.

J. Petropulos, Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους... , σσ. 223-224

8. Με βάση το παράθεμα και τις γνώσεις που αποκομίσατε από το βιβλίο, να απαντήσετε στο εξής:

Το καποδιστριακό κόμμα (ρωσικό) κατά τον Πισκάτορυ είναι το μόνο άξιο να επονομάζεται «κόμμα». Να τεκμηριώσετε την άποψη αυτή. (**«Σε αντίθεση με τις σχετικά ασαφείς... δόγμα»**)

Δημιουργία και εσωτερική διάρθρωση του καποδιστριακού κόμματος

Φθάνοντας στην Ελλάδα, τον Ιανουάριο του 1828, ο Ιωάννης Καποδίστριας βρέθηκε μπροστά σε μια λίγο-πολύ διαμορφωμένη κατάσταση ως προς τα πολιτικά κόμματα. Το δίλημμα συνεπώς που είχε να αντιμετωπίσει ο ίδιος τον οδηγούσε προς δύο πιθανούς τρόπους ενεργείας: ή να ζητήσει την υποστήριξη και την συνεργασία όλων των φατριών και των κομμάτων προσπαθώντας να διατηρήσει, κατά το δυνατόν, την εύθραυστη αυτή ισορροπία· ή, συνενώνοντας ορισμένες από τις φατρίες κάτω από τη δική του εξουσία, να επιχειρήσει να υπερκεράσει τις άλλες. Πρόκρινε τον τελευταίο αυτό τρόπο επηρεασμένος ίσως και από την ανοικτή επίθεση προς το πρόσωπό του την οποία δεν έκρυβαν μερικές από τις φατρίες· ενδεχομένως και γιατί πίστευε πως η υπεροχή ενός κόμματος απέναντι στα άλλα θα μπορούσε να εξασφαλίσει στη χώρα την τόσο επιθυμητή πολιτική σταθερότητα.

Αναλαμβάνοντας το ρόλο του προστάτη και χρησιμοποιώντας τη γραφειοκρατική μηχανή ως το θεσμικό πλαίσιο για μια πολιτική συνένωση, ο Καποδίστριας δημιούργησε, σε επίπεδο εθνικό, ένα κόμμα, συνισταμένη φατριών και τοπικών συμπράξεων. Πυρήνας του καποδιστριακού κόμματος,

γνωστού και με τις επωνυμίες «κυβερνητικό» ή κόμμα των «Ναπαίων», ήταν η «ρωσική» φατρία, χάρη στη δραστηριότητα της οποίας είχε κατά κύριο λόγο επιτευχθεί η έλευση του Καποδίστρια στην Ελλάδα. Η «Εταιρεία του Φοίνικος», η οποία προφανώς υπήρχε και πριν από την άφιξη του Κυβερνήτη, εξακολουθούσε να υπάρχει και να ενεργεί ως το ανεπίσημος οργανισμός που τον υποστήριζε.

Τα κύρια οχυρά στα οποία στηρίχθηκε ο καποδιστριακός μηχανισμός προκειμένου να συγκροτήσει την κομματική του βάση ήταν τρία και στηρίζονταν ιδίως στη νομιμοφροσύνη των περιφερειακών φατριών: η Πελοπόννησος με εμψυχωτή το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη· η περιοχή της Φωκίδας στη Ρούμελη με αρχηγό τον Ιωάννη Γκούρα Μαμούρη, αφοσιωμένο φίλο και σύμμαχο του Καποδίστρια στον οποίο ο Κυβερνήτης ανταπέδιδε τη φιλία του· τέλος οι Σπέτσες, με επικεφαλής τον Ιωάννη Μέξη και την οικογένεια Κολανδρούτσου. Ας σημειωθεί πως το νησί αυτό, του οποίου οι σχέσεις με την «αγγλόφιλη» Ύδρα ήταν καθαρά ανταγωνιστικές, θεωρούνταν, και από εμπορική παράδοση ακόμα, αφοσιωμένο στη Ρωσία ήδη από τα προεπαναστατικά χρόνια.

Σ' αυτές τις τοπικές δυνάμεις, συστατικές κατά βάση του καποδιστριακού κόμματος, πρέπει να προστεθούν οι όχι ευκαταφρόνητες δυνάμεις που προέρχονταν από ορισμένες ομάδες ετεροχθόνων ... Ο Κωνσταντίνος Κανάρης, εξαιτίας της φήμης και του θρύλου που τον περιέβαλλε, έπαιξε για τα νησιά το ρόλο που διαδραμάτιζε στην Πελοπόννησο ο Κολοκοτρώνης. Αυτή ακριβώς ήταν η επιτυχία του Καποδίστρια: ότι κατόρθωσε να συνενώσει ορισμένες αναμφισβήτητα ισχυρές φατρίες τις οποίες ήρθε αν ενισχύσει η παρουσία ορισμένων προσωπικοτήτων ... Ορισμένοι, μαζί με την πνευματική ακτινοβολία, είχαν τη δυνατότητα να ασκούν ευρύτερη επιρροή στις περιοχές τους.

Χάρη σ' αυτή τη δομή του καποδιστριακού κόμματος έγιναν εφικτά δύο πράγματα: από το ένα μέρος το κόμμα απόκτησε εξ αρχής συνοχή και από το άλλο μπόρεσε να λειτουργήσει σε επίπεδο εθνικό, καλύπτοντας γεωγραφικά ολόκληρη την επικράτεια, διεισδύοντας ως το πιο απόμερο και απομακρυσμένο χωριό. Αυτός άλλωστε είναι και ένας πρόσθετος λόγος που κατόρθωσε να επιβιώσει και στα επόμενα χρόνια, πολύ μετά το θάνατο του Κυβερνήτη και την αναχώρηση από την Ελλάδα του Αυγουστίνου Καποδίστρια. Ο Πισκατόρου το θεωρεί, στα 1841, ως το μόνο άξιο να επονομάζεται «κόμμα», γιατί διατηρούσε ακόμα την οργάνωση και το πνεύμα του, αρετές τις οποίες όφειλε στην πρώτη, τετράχρονη περίοδο της αναπτύξεως και της σταθεροποίησώς του. Θετικό στοιχείο επίσης ήταν ότι το κόμμα, από τις απαρχές του, είχε αποκτήσει ερείσματα στους Έλληνες αγρότες που ήταν βαθιά αφοσιωμένοι στον Ι. Καποδίστρια. Με τη διαφορά ότι αυτό που με άλλες προϋποθέσεις μπορούσε να αποτελεί πλεονέκτημα σημαντικό για ένα κόμμα, στην προκειμένη περίπτωση ελάχιστα απέδιδε, γιατί η κατηγορία αυτή των οπαδών δε διέθετε δύναμη και κύρος εφόσον ανήκαν στην ασθενέστερη, οικονομικά και κοινωνική τάξη.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΓ', σ. 29